

Algemeen Secretariaat

VERSLAG

Vergadering:	Raad, nr. 742Raad
Datum en tijd:	Vrijdag 20 mei 2022 om 10.15 uurvrijdag 16 september 2022
Plaats:	SER-kantoor, Den Haag
Aanwezig:	
De (plv.) leden:	Elzinga (eerste plaatsvervangend ondervoorzitter), Den Boer, Fey, Gerbrandy, Van Gestel, Hasekamp, Van den Heuvel, Van Hest, Van Holstein, Jong, Van Kempen, Laagland, De Leeuw, Lindeboom, Louwaars, Nijpels, Paulusma, Rietbergen, Sleijpen, Termeer, Thijssen, Van der Veen, Van der Velden, Van der Ven, Verhagen, Van Weegberg
Inleiders:	Blom (ING), Hasekamp, Sleijpen
Secretariaat:	Prins (algemeen directeur), Rahman (directiesecretaris), Dirven (notulist), Van Driel (secretaresse), Voorham en Hartgring (audiovisuele ondersteuning)

1. Opening en mededelingen

De heer *Elzinga*, voorzitter, opent de vergadering met een woord van welkom. Het is de eerste vergadering van de Raad in nieuwe samenstelling.

Personele mededelingen

- Een bijzonder woord van welkom aan het nieuwe lid: mevrouw (Cristel) Van der Ven in de werkgeversgeleding namens het Netwerk Zelfstandig Ondernemers.
- Een aantal nieuwe leden is vandaag niet aanwezig: de heren (Steve) Smit, (Gerben) Van der Meulen en (Peter) Spijkerman namens de FNV, (Boris) Van der Ham (Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland) en (Han) Ten Broeke (BOVAG) namens VNO-NCW MKB-Nederland.
- Een aantal leden is afgetreden: de heren (Jan) De Jong en (Rik) Van Steenberghe namens de FNV, (Ad) Melkert (Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen) en (Roderick) Pape (Platform Zelfstandige Ondernemers) en mevrouw (Elisabeth) Post (Transport en Logistiek Nederland). De voorzitter dankt hen voor hun inzet.
- Bericht van verhindering is ontvangen van mevrouw Bijl.

De agenda wordt vastgesteld.

Via doorkliks op de agenda zijn ter informatie enkele achtergronddocumenten toegezonden:

- DNB-analyse *Economische gevolgen van de oorlog in Oekraïne* van 17 maart 2022.
- *Centraal Economisch Plan 2022* van het CPB met een bijlage over de gevolgen van de oorlog in Oekraïne.
- ING-analyses *Recessie nog even in de ijskast* van 7 april 2022, *Komt de loongroei nog?* van 28 april 2022 en *Stap voor stap hogere rekening* van 12 mei 2022.

2. Vaststellen verslag van de vergadering van vrijdag 18 maart jl. (R/3004)

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld en geeft verder evenmin aanleiding tot opmerkingen.

3. De gevolgen van de Oekraïne-oorlog en andere (geopolitieke) ontwikkelingen op de sociaal-economische ontwikkelingen in Nederland

Inleiding voorzitter

De sociaal-economische situatie die is ontstaan na de inval van Rusland in Oekraïne is op 13 april en op 12 mei jl. in de commissie SEA uitgebreid besproken. VNO-NCW MKB-Nederland heeft daartoe het initiatief genomen om inzichten en meningen uit te wisselen over de vraag waar we nu staan, en hoe we de vinger aan de pols kunnen houden. Het beeld is immers niet eenduidig: enerzijds lijken de gevolgen voor de economische groei en werkgelegenheid op dit moment nog beperkt, anderzijds worden we geconfronteerd met rechtstreekse gevolgen, zoals een fors hogere inflatie door stijgende energieprijzen en andere prijzen en de doorwerking daarvan in de verdere economie, zoals koopkrachtverliezen van burgers en een 'nationaal' koopkrachtverlies doordat importprijzen sneller stijgen dan de exportprijzen (ruilvoetverlies). En daarnaast zijn de gevolgen op middellange termijn nog verre van duidelijk.

Daarom leek het ons goed om dit onderwerp ook vandaag ook in het bredere verband in de raad te bespreken.

3.1 Inleiding door het kroonlid de heer Sleijpen, directeur monetaire zaken van DNB

De heer Sleijpen houdt een inleiding met behulp van een PowerPointpresentatie. De sheets (te nummeren vanaf het voorblad) worden als bijlage bij het verslag gevoegd.

De heer *Sleijpen* gaat in op de economische vooruitzichten tegen de achtergrond van de oorlog in Oekraïne en met name op:

- De inflatie en inflatieontwikkelingen.
 - De ramingen.
 - De ontwikkelingen op de financiële markten met name de oplopende rente en financieringskosten.
- Het gaat hier om ramingen die medio maart zijn gepubliceerd in het kader van het jaarverslag van DNB, maar die al deels achterhaald zijn. In het gebruikelijke proces van ramingen samen met de ECB en de centrale banken wordt tweemaal per jaar een gezamenlijke set aan ramingen gepubliceerd. Nu worden de ramingen voorbereid, die half juni zullen uitkomen. Zonder de regels van vertrouwelijkheid geheel te schenden, zal spreker hiervan enig beeld geven.
- De heer Sleijpen sluit zijn inleiding af met enkele beleidsoverwegingen als bijdrage aan de verdere discussie.

De inflatie en inflatieontwikkelingen (sheets 2 en 3)

Sinds medio 2021 is de inflatie fors opgelopen (sheet 2). In grote mate is dit een aanbodschok, maar er is ook enige vraagschok, veroorzaakt door met name het forse herstel na de coronacrisis en het aanbod dat daar niet tegenop kon en uiteraard de oorlog in Oekraïne.

De HICP-inflatie in Nederland (HICP, de geharmoniseerde consumentenprijsindex) bedroeg in april 2022 11,2 procent. De kerninflatie, de inflatie zonder energie en voeding, is lager maar loopt ook op naar inmiddels 3,9 procent.

De inflatie wordt nog steeds veroorzaakt door stijgende energieprijzen, maar is zich breder in de economie aan het nestelen.

De Nederlandse inflatie is ook een stuk hoger dan het gemiddelde in het eurogebied:

- De Nederlandse economie is namelijk meer afhankelijk van gas en met name de gasprijs is fors gestegen. In 2020 bijvoorbeeld bestond de Nederlandse energiemix voor bijna 40 procent uit gas, terwijl dit in de EU gemiddeld bijna 25 procent was.
- Het heeft ook te maken met de wijze waarop het CBS inflatie meet. Bij het meten van de inflatie kijkt het CBS als het gaat om de energierekening naar nieuw afgesloten contracten. Maar er zijn natuurlijk contracten die al afgesloten zijn met een vaste, langere looptijd. Daarop vindt geen correctie plaats. Andere statistische bureaus in de EU doen dat wel. In die zin ontstaat een opwaartse vertekening.

De ramingen uit maart jl. voor de inflatie in 2022 en 2023 (gebaseerd op de laatste realisatiecijfers voor de Nederlandse economie die op 28 februari 2022 beschikbaar waren) bedroegen respectievelijk gemiddeld 6,7 procent en 2,8 procent. Weinig verrassend zal zijn dat de inflatieramingen echter wat hoger gaan uitvallen.

Een aandachtspunt, ook binnen de ECB, is de vraag in welke mate dit beeld tijdelijk zal zijn en in welke mate sprake is van tweede orde-effecten. Dan wordt naar de loonontwikkeling gekeken. Er is nog geen loon-prijsspiraal zichtbaar (sheet 3). De gerealiseerde contractloonstijging ten opzichte van een jaar eerder, gemeten door het CBS, is in de desbetreffende figuur afgezet tegen de contractloonstijging op basis van afgesloten cao's (AWVN). De contractloonontwikkeling loopt op. Maar afgezet tegen de inflatie is geen sprake van een loon-prijsspiraal.

Er wordt gediscussieerd over de vraag of dit de goede maatstaf is voor de loonontwikkeling en met name of de incidentele loonontwikkeling wel in voldoende mate wordt meegenomen. ABN AMRO is hierop recent ingegaan en concludeert dat sprake is van een wat hogere loonontwikkeling.

Over de te verwachten, verdere loonontwikkeling zouden sociale partners verstandiger dingen kunnen zeggen. Gegeven de krapte op de arbeidsmarkt, een vaak optredend vertragingseffect en de binnenkomende recente data mag worden verwacht dat de lonen verder zullen oplopen. Tegelijkertijd is het de vraag of die in de buurt zal komen van de te verwachten inflatiecijfers.

De ramingen (sheet 4)

De ramingen van de baseline zijn medio maart jl. gepubliceerd en vormen een soort update van de gebruikelijke, grote ramingen (van juni en december). De baseline is wat aangepast: de groei is beperkt neerwaarts aangepast en de inflatie is opwaarts aangepast.

Verder is naar een Oekraïne-scenario gekeken. In het Oekraïne-scenario is een extra stijging van de energieprijzen verondersteld ten opzichte van eind februari 2022. Ook de prijzen van grondstoffen zijn wat opgehoogd. Verder is verondersteld dat door escalatie van het conflict in Oekraïne de financiële markten onrustiger worden. Ten slotte zijn de risicopremies wat verhoogd.

De groei van het bbp in Nederland was voor 2022 volgens de baseline 3,5 procent en volgens het Oekraïne-scenario 2,4 procent. 2,4 procent lijkt mee te vallen, maar hierin zit een fors overloopeffect. In met name het laatste kwartaal van 2021 is de economie namelijk fors gegroeid. Daarvan abstraherend, is de groei volgens het Oekraïne-scenario feitelijk tot stilstand gekomen.

Voor 2023 bedroegen de ramingen voor de groei van het bbp 1,5 procent en 0,5 procent. De HICP-inflatie voor 2022 was volgens de baseline bijna 7 procent en volgens het Oekraïne-scenario meer dan 9 procent, voor 2023 bedroegen de ramingen bijna 3 procent en ruim 3 procent.

De HCIP-inflatie voor 2022 was volgens de baseline ca. 6,5 procent en in het Oekraïne-scenario ca. 9,5 procent. Voor 2023 bedroegen de ramingen bijna 3 procent, respectievelijk bijna 3,5 procent.

Kanttekening bij deze ramingen is dat de onzekerheid van de scenario's heel groot is. In maart 2022 wilde DNB ook geen kanspercentage aan de ramingen verbinden. Veel hangt af van de ontwikkeling van het conflict in Oekraïne.

Een tweede kanttekening is dat met deze ramingen naar de korte(re) termijn wordt gekeken. Er zou ook moeten worden nagedacht over de effecten van deze geopolitieke ontwikkelingen voor de lange(re) termijn. Zal er blokvorming ontstaan? Geeft het een push aan de de-globalisering?

Kijkend naar deze cijfers wordt vaak de parallel getrokken met de stagflatie in de jaren '70. Men zegt weleens dat de geschiedenis zich herhaalt, maar de ervaring leert ook dat het nooit helemaal hetzelfde is. Ook met deze vergelijking moeten we voorzichtig zijn:

- De gehele institutionele infrastructuur is sterk veranderd. In de jaren '70 was er bijvoorbeeld automatische prijscompensatie, die er nu niet c.q. vrijwel niet is, ook niet in Europa.
- Het onderliggende economische beeld was echt anders. Los van de situatie in Oekraïne zou nu sprake zijn van een situatie van hoogconjunctuur met in ieder geval op macroniveau een fors herstel van de economie na de Covidcrisis en een lage werkloosheid met krapte op de arbeidsmarkt.

De ontwikkelingen op de financiële markten (sheets 5 en 6)

Met name door de oplopende inflatie en de verwachting dat die verder zal stijgen, hebben de financiële markten hun verwachtingen over de eerste rentestap fors aangepast. De grafiek in sheet 5 laat dit zien. Hierin is de huidige beleidsrente (min 0,5 procent) afgezet tegen de verwachtingen van de government council van 16 december 2021 (die weer zijn afgezet tegen die van 10 maart en 10 mei 2022). Inmiddels gaan de financiële markten ervan uit dat begin 2023 sprake zal zijn van een beleidsrente van (plus) 0,5 procent.

De government council heeft in maart 2022 besloten het Pandemic emergency purchase programma (PEPP) te beëindigen. Er worden overigens nog steeds overheidsobligaties aangekocht in het kader van het asset purchase programme (APP). Daarmee zal in het derde kwartaal van 2022 worden gestopt.

Door de financiële markten wordt geanticipeerd op een eerste rentestap door de government council in juli 2022.

Door deze ontwikkelingen en verwachtingen lopen de financieringskosten op (sheet 6). De stijging van de kapitaalmarktrente is uiteraard ook een reflectie van de gestegen inflatie. In de grafiek in sheet 6 wordt de ontwikkeling van de 10-jaars hypotheekrente (met NHG) en de rente op Nederlandse bedrijfsobligaties (looptijd circa 5 jaar) weergegeven. De rente op hypotheekleningen en bedrijfsleningen is aan het stijgen. Historisch gezien zijn de marktrentes echter nog steeds op een zeer laag niveau. De ontwikkeling is in die zin ook niet zeer zorgelijk. Het is een te verwachten en ook nodige normalisatie.

Enkele (persoonlijke) beleidsoverwegingen voor de discussie (sheet 7)

- Moet de prijsstijging voor energie (volledig) worden gecompenseerd? Zoals de voorzitter in zijn inleiding al stelde, is sprake van een ruilvoetverlies: Nederland wordt collectief armer. Nederland is namelijk vooral importeur van energie. Wanneer de stijgende prijzen collectief zouden moeten worden gecompenseerd door de overheid wordt de rekening in feite doorgeschoven naar toekomstige generaties. Compensatie is per definitie herverdeling binnen de groep mensen die er last van hebben. Voor zover compensatie wordt overwogen, is het

belangrijk dit gericht te doen en de compensatie te richten op de mensen die het hardst worden geraakt door de stijgende energieprijzen. Tegelijkertijd moeten de verduurzamingsambities niet in het geding komen.

Every cloud has a silver lining: de stijging van de energieprijzen, die vooral menselijk gezien een dieptrieeste oorzaak hebben, leidt inmiddels tot een duurzamer gedrag van economische actoren, wat in het kader van het Klimaatakkoord ook de bedoeling was, zij het dat de ontwikkelingen nu wel heel snel en heel ongecontroleerd verlopen.

- De risico's voor inflatie zijn duidelijk opwaarts gericht. Een expansief begrotingsbeleid en de kabinetsplannen zijn dan niet behulpzaam. De kabinetsplannen laten een grote begrotingsimpuls zien. De uitgaven zijn in grote mate publieke investeringen en er is ook veel voor te zeggen gegeven de structurele uitdagingen van de Nederlandse economie. Maar deze plannen moeten ook uitgevoerd kunnen worden. Door de krapte op de arbeidsmarkt kunnen daarbij vraagtekens worden geplaatst. Ook de aanbodkant zal daarom moeten worden versterkt. Daarover wordt volop nagedacht. De discussie over de vraag hoe met arbeidsmigratie moet worden omgegaan is daarvan een voorbeeld.
- In zijn inleiding heeft spreker al aangegeven dat er een normalisatie van het monetair beleid plaatsvindt.
Zo wordt, onverlet de onzekerheden, de vraag gesteld of de daling van de groei van het bbp de stijging van de inflatie kan compenseren. Zijn er met andere woorden wel maatregelen nodig om de inflatie af te remmen?
ECB heeft in tegenstelling tot de Fed een duidelijk mandaat om de prijsstabiliteit te bewaken, waaraan het steunen van het algemene economisch beleid secundair is. De Fed heeft op dat punt een meer ingewikkelde positie. Kijkend naar de verwachte oplopende inflatie is het duidelijk wat de ECB moet doen. Juist in deze situatie van onzekerheid is het belangrijk dat actoren zich aan hun mandaat houden. Voor de centrale bank is dat vooral het niet laten ontsporen van inflatieverwachtingen.
- Het is verstandig om de energietransitie te versnellen. Hier ligt echter wel een uitdaging. Op de middellange termijn zijn er inderdaad mogelijkheden, maar wat kan er op de korte termijn gebeuren om de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen te verminderen.
Bij de Covidcrisis was sprake van een duidelijke terugval van de vraag door de coronamaatregelen in een hele lage renteomgeving. In die situatie is klassiek Keynesiaans beleid gevoerd door hier een forse fiscale impuls tegenover te zetten met een rol als verzekeraar door de overheid. Dit heeft goed gewerkt. Nu is de situatie minder duidelijk. Onderliggend zijn er veel aanbodproblemen c.q. krapte op de arbeidsmarkt. De hoge energieprijzen zijn niet alleen een gevolg van de oorlog in Oekraïne maar zullen voor een deel ook hoger blijven. In die zin is sprake van een ingewikkelde beleidsoplossing. In ieder geval dient de centrale bank zich daarbij bij zijn leest te houden. In de tweede plaats is het niet verstandig al te grote wijzigingen in het beleid door te voeren, zeker wanneer gekeken wordt naar de voornemens die het kabinet al heeft.

3.2 Inleiding door het kroonlid de heer Hasekamp, directeur CPB

De heer *Hasekamp* merkt op dat het CPB voor de economische ontwikkelingen naar dezelfde zaken kijkt als DNB en andere economen en dat er, ondanks alle onzekerheden die er zijn, sprake is van de nodige overeenstemming.

Hij wil op drie zaken ingaan:

- Wat weten we op dit moment van de huidige economische situatie en de vooruitzichten als het gaat om de inflatie, economische groei en de arbeidsmarkt?
- Waar zitten de voornaamste onzekerheden en risico's?
- Wat is het handelingsperspectief voor de overheid en sociale partners?

De huidige economische situatie en de vooruitzichten

De heer *Sleijpen* is al ingegaan op de (nominale) inflatie en de renteontwikkeling op financiële markten. Hierover kan hij dus kort zijn en zich meer focussen op de economische groei en de arbeidsmarkt ofwel de reële economie.

Net als bij DNB dateert de laatste CPB-raming van de eerste helft van maart jl. De situatie is op veel punten niet anders dan toen. Er is grote onzekerheid, maar tegelijkertijd hebben de somberste scenario's zich niet voorgedaan.

De energieprijzen zijn gestabiliseerd en zijn zelfs iets gezakt ten opzichte van de piek in maart jl. Er is volatiliteit op de financiële en grondstoffenmarkten, maar deze breidt zich niet uit. Vergeleken met de start van de Coronacrisis, twee jaar geleden, is de volatiliteit gering.

Zeker voor Nederland zijn de inflatiecijfers op dit moment hoog. De inflatie wordt met name gedreven door de energieprijsstijging. Zoals de heer *Sleijpen* al toelichtte, worden die prijsstijgingen niet door alle huishoudens gelijk gevoeld. Omdat de energie-inflatie wordt gemeten aan de hand van nieuw afgesloten contracten, is de inflatie nu extreem hoog en zal gaan zakken wanneer de energieprijzen zich gaan stabiliseren. Dat zullen huishoudens die in nu contract gaan afsluiten pas dan gaan merken. Op dit moment staat de inflatie op alle voorpagina's en straks wordt de inflatie ook in alle portemonnees gevoeld. Hiermee moet ook in de timing van beleid rekening worden gehouden.

Een ander aspect van de inflatie is de zeer ongelijke verdeling. Dit kan spreker niet genoeg benadrukken. Natuurlijk hangt het af van het energiecontract en in welke woning men woont. Maar het hangt vooral af van de hoogte van je inkomen. Inflatie werkt altijd verschillend door naar verschillende groepen, maar juist omdat de hoge inflatie zich concentreert in de categorieën energie en voedsel zijn huishoudens die daaraan relatief veel geld uitgeven zeer kwetsbaar. In het beleid moet men zich zorgen maken over een substantiële groep huishoudens die onder de armoedegrens komt of kan komen door de gestegen prijs van energiecontracten.

Ruilvoetverlies betekent collectieve verarming. Nederland betaalt meer voor de import en dat betekent dat het vooral gaat om de verdeling van de pijn. Zijn oproep is dan vooral te kijken naar de groep huishoudens die het meest te lijden heeft onder de energieprijsstijging.

Wat de reële economie betreft is het nieuws in de afgelopen maanden een gemengd signaal. CPB ging er net als DNB vanuit dat de economische groei dit jaar rond de 3,5 procent zou bedragen en volgend jaar net iets boven 1,5 procent. De cijfers wijzen uit dat de economische groei dit jaar wellicht wat lager zal gaan uitpakken. Kijkend naar de verwachtingen van internationale ramingsinstituten, zoals de IMF en de Europese Commissie recent, komen deze rond de 3 procent uit. Met andere woorden, er wordt nog een behoorlijke economische groei voor Nederland voorzien.

De heer *Sleijpen* wees er al op dat de verwachte groei voor 2022 van 3,5 procent wat is vertekend, omdat met name het laatste kwartaal van 2021 een heel sterk kwartaal is geweest. In het eerste kwartaal van dit jaar stabiliseerde de economische groei zich, overigens vooral omdat de overheidsconsumptie daalde vanwege grote vermindering

van de uitgaven voor de coronamaatregelen, wat in feite goed nieuws is. Daarvoor gecorrigeerd staat de Nederlandse economie en op best behoorlijk voor: 7 procent groei in het eerste kwartaal van 2022 ten opzichte van het eerste kwartaal van 2021. Binnen Europa is Nederland ook een van de landen die het sterkst uit de coronacrisis is gekomen. De economische productie (bbp) ligt 3 procent boven het niveau vóór corona. Misschien niet iets om over te juichen, maar gegeven de zwaarte van de coronacrisis eigenlijk best goed nieuws. Ook in zijn visie betekent dit dat 3 tot 3,5 procent groei dit jaar nog best haalbaar zou zijn en dat de economische groei volgend jaar waarschijnlijk daalt, maar dat we veraf zijn van dramatische beelden over langdurige recessies. Mogelijk zal de economie een aantal kwartalen een pas op de plaats maken, misschien zelfs licht krimpen, maar hierover behoeven we ons niet direct zorgen te maken.

Ook aan de bedrijvenkant zien we dit terug. Het producentenvertrouwen is nog steeds hoog, zelfs weer gestegen. Het aantal faillissementen is nog steeds historisch gezien erg laag. Bedrijfswinsten zien er over de hele linie genomen gezond uit. Er is sprake van een zeer lage AIQ: een hoog aandeel van het bedrijfsleven in de nationale productie. Net als bij huishoudens zijn er bij bedrijven echter heel grote verschillen. Er zijn bedrijven, die het in coronatijd moeilijk hebben gehad, en het nu nog steeds moeilijk hebben, bijvoorbeeld vanwege de schuldenproblematiek of omdat het lastig is personeel aan te trekken. Het algemene beeld voor de Nederlandse economie en het bedrijfsleven is gematigd positief.

Op de arbeidsmarkt zien we bijzondere dingen. Een historische krapte, waarbij de arbeidsparticipatie nog nooit zo hoog geweest is zoals nu het geval is, de werkloosheid is deze eeuw nog niet zo laag geweest en er zijn duidelijk meer vacatures dan actief werkzoekenden. Opmerkelijk genoeg, zie je dit maar beperkt terug in de loonstijging. Zoals de heer Sleijpen heeft laten zien, loopt de loonstijging iets op. In reële termen is de stijging echter zeer laag, duidelijk negatief zelfs. Inderdaad hebben we geen volledig beeld van de loonstijgingen. Er zijn aanwijzingen dat het incidenteel loon stijgt, bijvoorbeeld omdat mensen van het ene bedrijf naar het andere bedrijf overstappen of bedrijven op een andere manier loonsverhoging toekennen. Die ontwikkeling kan ervoor zorgen dat er feitelijk sprake is van een iets hogere loonstijging. Desalniettemin, is er nog geen loon-prijsspiraal zichtbaar.

De voornaamste onzekerheden en risico's

Het belangrijkste risico is de oorlog in Oekraïne en met name het gevaar van verdere escalatie van de oorlog zelf of van de handelsbelemmeringen daar omheen. Wanneer de gas- en olietoevoer volledig zouden worden afgesloten, heeft dat blijkens een afhankelijkheidsanalyse van het CPB nog steeds zeer grote gevolgen. Hoe groot die zijn, is natuurlijk ook afhankelijk van hoe snel de toevoer wordt afgesloten en hoe snel alternatieven kunnen worden gevonden. Nederland is hierin echter toch relatief kwetsbaar vanwege zijn grote gasafhankelijkheid en vanwege zijn indirecte afhankelijkheid van andere landen als open economie. Afsluiting van gas en olie zou Nederland flink raken, temeer omdat het ook grondstoffen betreft. Na drie maanden na het begin van de oorlog is het hoog tijd om alternatieven te zoeken en supply chains en productieprocessen aan te passen.

Een ander risico waarover we ons op dit moment zorgen moeten maken betreft China. Nederland is nog niet van corona af en dat geldt zeker ook voor andere delen van de wereld, met name China waar op dit moment een groot aantal grote steden in lockdown zit, waardoor aanleverketens vertragingen oplopen met risico's voor de wereldhandel, waarvan Nederland sterk afhankelijk is. Met die situatie moeten we op dit moment leven, bedrijven zoeken naar oplossingen. Zowel op de korte als de lange termijn kan de-globalisering potentieel grote gevolgen gaan hebben. Op dit moment is er gelukkig

nog geen sprake van het ineensstorten van de wereldhandel, maar hier zit zeker wel een risico voor de komende tijd.

Een laatste risico waarop hij kort wil ingaan, omdat de heer Sleijpen hierop al is ingegaan, is het risico van stijgende rentes. In eerste instantie is een stijgende rente een gezonde correctie op een misschien wel heel lage rente. Ook die lage rente gaf problemen voor onder meer de positie van de pensioenfondsen. Ook de huizenmarkt is misschien teveel 'aangeblazen' door de lage rentes. Een plotselinge omslag heeft echter natuurlijk ook gevolgen voor financiële gevolgen en bijvoorbeeld de huizenmarkt. Mogelijk kan dit leiden tot een tijdelijke kopersstaking, waarbij mensen eerst hun eigen huis willen verkopen voordat zij op zoek gaan naar een nieuw huis. Dit zal ook effecten hebben op de reële economie.

Het risico van zakkende huizenprijzen voor onder water staande huizen is een stuk kleiner dan tien jaar geleden na de vorige crisis, omdat er (voor nieuwe hypotheek) een verplichte aflossing is geïntroduceerd en we uit een periode van hele forse stijgingen komen.

Wat moeten de overheid en sociale partners doen?

Moet de overheid onmiddellijk in actie komen? Het belangrijkste is om het hoofd enigszins koel te houden en vooral de economische stabilisatoren in de economie hun werk te laten doen.

Gegeven het feit dat we sowieso voor een energietransitie staan, moeten de hoge energieprijzen ook gewoon hun werk kunnen doen. Er moet voorzichtig worden omgegaan met het compenseren van die hoge(re) prijzen. De hoge prijzen moeten vooral hun werk doen in het versnellen van de energietransitie.

Op de arbeidsmarkt zijn er veel verhalen over de krapte en de negatieve effecten daarvan. Die zijn er ook, tegelijkertijd is die krappe arbeidsmarkt ook een kans om juist de productiviteitsstijging te versnellen. Nederland heeft al langere tijd te maken met een lage productiviteitsstijging. De krapte biedt een prikkel voor investeringen in arbeidsbesparende technologie. Ook is het aanleiding om nog eens te kijken naar de sectorstructuur van de Nederlandse economie: zetten we de schaarse arbeid die we hebben voldoende productief in, zijn bedrijven die zijn gebaseerd op veel laagbetaalde arbeid nog steeds zo toekomstbestendig?

Meer zorgen kunnen we ons maken om de publieke sectoren. Tekorten in bijvoorbeeld zorg en onderwijs leiden wel degelijk tot maatschappelijke problemen of met andere woorden een verlies aan brede welvaart.

Ten slotte is de krapte op de arbeidsmarkt ook een kans om zij die nog onvrijwillig langs de kant staan aan het werk te helpen.

Welke maatregelen moeten we dan wel nemen?

De overheid zal de pijn van de prijsstijgingen wel eerlijk moeten verdelen en in ieder geval moeten kijken naar huishoudens die onder de armoedegrens komen of gaan komen. Het is de vraag of de tot nu toe genomen maatregelen daarin voldoende zijn.

Kijkend naar de energiemarkt ligt er een grote kans en noodzaak om de energietransitie te versnellen. Hierin zal op Europees verband gezamenlijk moeten worden opgetrokken.

Nogmaals, er zijn grote verschillen tussen bedrijven. CPB heeft eerder gezegd dat voor eventuele maatregelen vooral moet worden gekeken naar de schuldenproblematiek die gezonde bedrijven uit de coronacrisis hebben meegekregen.

3.3 Inleiding door de genodigde mevrouw Blom, hoofdeconoom van ING

Mevrouw Blom houdt een inleiding met behulp van een PowerPointpresentatie. De getoonde sheets (genummerd vanaf het voorblad, nr. 1 t/m 8) worden als bijlage bij het verslag gevoegd.

Mevrouw *Blom* geeft aan het in zo'n grote mate met de vorige sprekers eens te zijn dat zij hopelijk vooral verhelderende of aanvullende inbreng zal hebben.

Verschillen tussen de VS en EU (sheet 2)

Over het algemeen worden de financiële markten gedomineerd door de ontwikkelingen in de VS. De verhalen daar domineren al snel de kranten hier, alsof dat de bepalende ontwikkeling in de wereld zouden zijn. Maar er zijn grote verschillen tussen de economische ontwikkelingen in de VS en in de eurozone. Sheet 2 illustreert die verschillen.

De klap van corona was in de VS minder heftig en de restricties in economie waren beperkter. De ruimte voor monetaire verruiming was in de VS groter dan in de eurozone. De budgettaire impuls, met name via cheques aan huishoudens was veel groter, en kwam ook terecht bij huishoudens die dat geld ook uitgaven. In Nederland zijn bedrijven gesteund en daarmee werknemers en daarmee is het geld ook vaak terechtgekomen bij mensen die dat geld niet zo snel uitgeven. Ten slotte raakt de oorlog in Oekraïne de VS veel minder sterk vanwege minder nabijheid en een grotere energieonafhankelijkheid.

De heer Sleijpen merkte op dat de Fed een moeilijker positie had. Haar stelling is dat de Fed het veel gemakkelijker heeft, omdat de situatie in de VS veel eenduidiger is. De situatie in Europa is gecompliceerder door de hoge inflatie in heel verschillende landen en de (dreigende impact) van de Oekraïneoorlog. De inflatie in de VS heeft meer met diensten te maken en in Europa door de stijgende energieprijzen.

De eerste vraag: hoe gaat het verder met de energietoevoer? (sheet 3)

Dit is de eerste en grootste onzekerheid die er is. In onze ramingen veronderstellen we dat de sancties nu op een stabiel niveau zijn en hebben we in de veronderstellingen geen rekening met een olie- en gasembargo in welke vorm dan ook.

Wat zou de impact zijn van een embargo? Dat hangt in eerste instantie af van de vraag of het een plotselinge schok is of dat we ons op hebben kunnen voorbereiden. Hoe geleidelijk is het embargo? Welke compenserende maatregelen worden er binnen Europa afgesproken? Oost-Europa is immers veel gevoeliger voor een olie- en gasembargo. Hoe meer compensatie voor Oost-Europa hoe minder de economie geraakt wordt. Ook de exacte vorm en de duur van het embargo zijn relevant.

Deskundigen op het gebied van geopolitieke ontwikkelingen achten de kans groot dat er een 'frozen conflict' zou kunnen ontstaan. Daarnaast is het niet gemakkelijk om eenmaal ingestelde sancties terug te draaien. Dat betekent dat een kans op een kort durend embargo van olie- en gas niet zo groot is.

Europa zou dan er dan alles aan kunnen en moeten doen om een alternatief energieaanbod te organiseren. Dat kan echter maar tot op zekere hoogte, zeker als de termijn daarvoor kort is. Dit betekent dat de prijzen voor gas- en olie zullen gaan oplopen, tot het moment dat er vraagvernietiging komt. Niemand weet waar dat niveau ligt, maar wel dat dat niveau zeer pijnlijk zal zijn voor de economie.

Hiervoor zijn allerlei projecties opgesteld, hoewel het moeilijk is daarvoor goede projecties te maken. Al snel moet echter worden gedacht aan (negatieve) procentpunten impact op de economische groei in Europa. Dan kom je wel in een uiteindelijk recessiescenario terecht, al durft spreekster nog steeds niet te zeggen of dat ook zou betekenen dat je in een pijnlijk werkloosheidsscenario terecht zou komen.

Het vooruitzicht in Nederland is dat de economie dit jaar grofweg stagneert c.q. stabiliseert. Met een stabiliserende economie onder de huidige omstandigheden mogen we erg blij zijn. Hierop had spreekster twee jaar geleden niet durven hopen. We mogen ook vieren dat we zo'n goede crisisrespons hebben gehad, nadat we daarin bij de Eurocrisis minder goed zijn geweest. Mocht er inderdaad een olie- en gasembargo komen dan is het effect op de economie natuurlijk duidelijk negatiever: procentpunten (negatieve) economische groei.

Het consumptie-effect van de hoge prijzen; de ervaren inflatie en gedragsreacties zijn bepalend (sheet 4)

Er is al toegelicht hoe het CBS de inflatie meet. Zij concretiseert wat er gebeurt bij de energierekening van mensen, naast het tanken aan de pomp.

De linkergrafiek laat de ontwikkeling van de maandelijkse kosten van de energierekening zien: de ervaren inflatie. Er is op dit moment sprake van een energieprijisinflatie van 15 procent. Op deze specifieke component rekent het CBS met een verhoging van meer dan 100 procent. De grafiek geeft overigens geen volledig beeld. Mensen/huishoudens betaalden vorig jaar maandelijks een bepaald bedrag, maar hebben waarschijnlijk nog geld teruggekregen. Dit bedrag is niet meegenomen. Dit jaar betalen mensen een maandelijks bedrag en zal een aantal achteraf bij moeten betalen omdat de prijzen zijn gestegen.

Haar voorstel aan de SER is om met elkaar goed te bekijken wat er écht gebeurt in de inflatie. Voor de SER en aan de onderhandelingstafels is het belangrijk dat partijen een gedeeld beeld hebben van de situatie. Inderdaad zal straks de (door het CBS) gemeten inflatie omlaag gaan. De ervaren inflatie gaat naar verwachting omhoog. Tenzij de energieprijzen nog verder gaan pieken, is er een redelijke kans dat de oorzaak is gelegen in kortstondige omstandigheden op de markten, zoals het geval was bij de inflatiecijfers in maart en april 2022, wat ertoe leidt dat het niet zo'n extreme piek wordt. De vraag welk niveau de (ervaren) inflatie krijgt, kan zij niet beantwoorden. In ieder geval zou het CBS kunnen worden gevraagd om bijvoorbeeld de energiebedrijven naar de vooruitzichten te vragen of andere maatstaven te zoeken. Dit lijkt haar heel verstandig.

Daarnaast zijn er grote verschillen tussen producentenprijzen, bbp-prijzontwikkeling en de consumentenprijsindex (CPI). Andere indicatoren zouden daarom ook moeten worden gebruikt.

De rechtergrafiek laat gedragsreacties zien: de pin-omzet bij tankstations (getankte bedragen) is in de periode september 2021 tot maart 2022 veel minder gestegen, namelijk 15 procent, dan de brandstofprijs, namelijk 30 procent.

Traditioneel zeggen we dat de elasticiteit van de prijsontwikkeling van deze producten erg beperkt is. Nu gaat het echter om zeer sterke prijsontwikkelingen. Bovendien hebben we een reden om er iets aan te doen, namelijk een vuist maken tegen Poetin. Het lager zetten van de thermostaat en het eventueel minder rijden van kilometers, kan mogelijk voorkomen dat op andere categorieën hard bezuinigd gaat worden.

De lagere stijging van de getankte bedragen betekent inderdaad dat consumenten minder tanken/minder kilometers rijden en waarschijnlijk ook elders goedkoper gaan tanken.

De tweede vraag: blijft de consument de (virtuele) portemonnee trekken? (sheet 5)

Bij een hoge inflatie verwacht je dat de consument minder gaat uitgeven en dat de economie daarvan een klap krijgt. Dat is niet het geval.

Sheet 5 bevat informatie over de pin- en iDEAL-betalingen en het contant geld opnemen van ING-klienten in de periode november 2021 tot en met 17 mei 2022.

De totaal offline- en online betalingen laten een sterke opwaartse beweging zien, al zou nog een prijscorrectie moeten plaatsvinden van een paar procent. De consument blijft dus sterk uitgeven. Consumenten zitten ver boven de langjarige trend in de iDEAL- en online betalingen. Voor offline (pinnen en ATM) zitten consumenten rond de langjarige trend.

Dit heeft ook te maken met de financiële positie van huishoudens: gedurende de Coronacrisis zijn zij er financieel op vooruitgegaan. In verhouding hebben ook lagere inkomensgroepen spaargeld opgebouwd, maar de hogere inkomensgroepen hebben hogere bedragen gespaard.

Dit laatste betekent ook dat gerichte compensatie moet plaatsvinden. De pijn zit bij de laagste inkomensgroepen. In ieder geval zouden niet de hogere inkomens moeten worden ondersteund.

Tot slot: wat lezen we in sentiment en in de krappe arbeidsmarkt? (sheet 6)

In het sentiment leest zij een zeer pessimistische consument. Dat is niet verrassend met een oorlog op het Europese continent en de informatie over inflatie. Dit pessimisme is volgens haar economisch gezien minder relevant. Over het algemeen is het bedrijfsleven nog heel positief.

De rechtergrafiek laat zien dat het tekort aan arbeidsmarkt voor 39,6 procent van de bedrijven de belangrijkste belemmering voor de productie/activiteiten is.

Wanneer dit het grootste probleem is, mogen we over het algemeen constateren dat Nederland er economisch gezien jaloersmakend op staat: laten we dat vooral ook vieren.

De investeringen van het bedrijfsleven in het afgelopen kwartaal waren best hoog. Dat verwacht is ook bij krapte op de arbeidsmarkt: wanneer een bedrijf wil groeien, moet worden geïnvesteerd in arbeidsbesparende technologie. Dit is hét moment.

De rechtergrafiek laat ook zien dat productiemiddelen, materiaal en ruimte voor 18,2 procent van het bedrijfsleven als belangrijkste belemmering wordt gezien. Voor dienstverlenende bedrijven zal dit minder een probleem zijn. Afhankelijk van de sector is het voor industriële bedrijven van ca. 35 tot meer dan 50 procent een groot probleem. Dat heeft te maken met de verstoorde productieketens door de oorlog in Oekraïne en de oplopende coronaproblemen in China. Natuurlijk gaan bedrijven andere toeleveranciers zoeken. Toch verwachten zij hiervan in de tweede helft van 2022 een rem op hun groei.

Hoe nu verder/conclusie (sheet 7)

- Al eerder is vastgesteld dat Nederland zich moet voorbereiden op hoge energieprijzen. Ook mevrouw Blom heeft bepleit voor het gericht compenseren. Daarnaast is het belangrijk om gericht te gaan isoleren. Hier is nog veel werk te verzetten, zeker als het gaat om de woningen van lagere inkomens.
- Laten we de herschikking van de arbeidsmarkt vieren. Hierbij moet aan investeringen in arbeidsbesparende technologie ('robotisering') worden gedacht. Maar ook aan ander werk voor mensen die een transitie moeten maken. Dat is niet per se gemakkelijk, maar zeker de SER moet zich ervoor inspannen om ook van hun werkgelegenheid zoveel mogelijk een feest te maken. In de afgelopen jaren is er weinig dynamiek op de arbeidsmarkt gemaakt. En pas nadat de genoemde twee mogelijkheden zijn geoptimaliseerd volgt migratie.

In dit verband staat mevrouw Blom ook kort stil bij de beloning. Haar valt op dat de klappen van de conjunctuur neerkomen bij specifieke groepen: zzp'ers, kleine bedrijven en flexwerkers. Nu het beter gaat met de economie zou het in eerste

instantie met hen ook beter moeten gaan in termen van tarieven/loon en gewerkte uren. Dit moet eerst gebeuren.

Alleen naar cao-lonen kijken als het gaat om een goede verhouding met de vraag, bijvoorbeeld de AIQ, lijkt haar geen goede benadering. De pijn van economische klappen raakt vooral mensen die wisselen van baan/opdrachtgever en dan weer meer en dan weer minder uren werken.

Natuurlijk is er ook veel pijn bij lage inkomens en zij roept sociale partners op ook te denken aan meer loon en kilometervergoedingen voor die mensen die dat werkelijk nodig hebben. Zo zijn er nog steeds cao's waarin de kilometervergoeding 0,08 euro is.

Loon kan er ook voor zorgen dat mensen naar de goede plekken gaan. Deze vorm van beprijzing is een goede manier om vraag en aanbod te herschikken.

Medewerkers van bedrijven en sectoren met veel activiteiten en goede prestaties zouden de sterkste loonstijgingen moeten krijgen.

Een loon-prijsspiraal klinkt bedreigend. Het is niet vreemd dat in een relatief sterk land als Nederland de lonen wat sterker stijgen. In de Europese context is dat ook niet vreemd: Nederland zijn op economisch gebied in feite de VS van Europa.

Wanneer in Nederland iets sterker stijgen dan elders in Europa zegt dat iets over de snelheid waarmee de werkgelegenheid zich hier ontwikkelt en zouden op Europees vlak verschuivingen in werkgelegenheidsstromen kunnen plaatsvinden.

- Tot slot, het gaat niet alleen om de ontwikkelingen van dit jaar en 2023. Geopolitiek gezien is het ook een spannende tijd. De positie van Rusland is op dit moment erg belangrijk, maar zal op termijn waarschijnlijk zwakker worden. De positie van China zal steeds belangrijker worden. De VS zal niet langer de enige bepalende macht in de wereld zijn. De vraag is of er een machtsstrijd zal ontstaan tussen China en de VS. Zal Europa dan niet weten welke positief zij moet innemen, of verenigt Europa zich sterker en maakt zij zich sterk voor de waarden waarvoor we in Europa staan. Mevrouw Blom hoopt dat Europa dit moment zal gaan aangrijpen voor intensievere samenwerking op vele terreinen.

3.4 Reflectie, vragen en verdere gedachteswisseling

De *voorzitter* dankt de drie inleiders voor hun heldere en mooie en vooral ook aanvullende presentaties.

Graag geeft hij de raadsleden gelegenheid tot verdere vragen en reflecties, te beginnen met een reflectie van werkgevers- en werknemerszijde.

Reflectie van werkgeverszijde door de heer Verhagen

Ook de heer *Verhagen* dankt de inleiders voor hun brede kijk op een aantal ontwikkelingen. Terecht wordt daarbij ook gekeken naar de pijn van met name de hoge energieprijzen voor de laagste inkomens.

Er is echter veel meer reden tot zorg, in de eerste plaats humanitair uiteraard, maar ook als het gaat om de totale economische impact en de positie van het bedrijfsleven.

Veelgehoorde relativering bij de economische impact

Soms wordt wel aangevoerd dat de economische impact, anders dan voor de energieprijzen, vrij gering zal zijn, omdat Nederland beperkte, directe banden heeft met Oekraïne, Rusland en Belarus. De directe export en import zijn inderdaad niet zo groot.

Maar er zijn verschillende andere effecten met sterkere gevolgen:

- Kleine verstoringen in de handels- en productieketens kunnen grote gevolgen hebben. Denk aan een fiets die gemaakt wordt in 20 landen, waarvan het ventiel uit Rusland moet komen, waardoor de fiets niet kan worden afgeleverd.

- Er zijn ook effecten via derdelanden, die wel relaties hebben met Oekraïne, Rusland of Belarus. Door de oorlog krijgen deze landen minder grondstoffen en halffabrikaten, met als gevolg minder of duurere producten van deze derdelanden naar de EU.

Er wordt ook wel opgemerkt dat de inflatie weer zal terugvallen, zoals dit ook in een aantal presentaties doorklonk. Werkgevers zijn hierop minder gerust:

- De (energie)inflatie verhardt zich, niet alleen naar huishoudens toe. Wanneer de energierekening opeens zes keer zo hoog wordt, merkt een huishouden dit fors. De gestegen energieprijzen hebben ook directe gevolgen worden materialen en producten waarvoor in de productie energie wordt gebruikt. Ook de kans op een olieboycot is heel groot. Gas is nog zorgelijker omdat dit minder substitueerbaar is dan olie en Nederland daarvan extra afhankelijk is. Zo stelt minister Jetten dat we de kolen voortaan maar uit Zuid Afrika moeten gaan halen. De kolen daar zijn daar echter aanmerkelijk duurder. Ook LNG-gas uit Qatar leidt tot een hogere kostprijs. De (energie)inflatie is dus erger dan verondersteld. Ook de kerninflatie. De inflatie zonder voedsel en energie, wordt voor een belangrijk deel bepaald door de energieprijzen. Zo is voor de voedselproductie doorgaans veel gas nodig. Dat geldt ook voor de productie van bouwmaterialen met op dit moment al prijsstijgingen van meer dan 50 procent. Die prijsstijgingen zullen uiteraard worden doorgerekend.
- De inflatie verbreedt zich. In de eerste plaats zal het belang van voedsel in de CPI toenemen en sterker worden. In dat verband kan worden gewezen op de sterke stijging van tarweprijzen de afgelopen week en het grote belang van kunstmest, waarvan Belarus een belangrijke leverancier is. In de tweede plaats is het belang van industriële goederen nu nog beperkt in de CPI. Dat gaat oplopen, nu ook de 'ondernemingsinflatie' aanmerkelijk hoger is dan de inflatiecijfers die zojuist zijn getoond. De inflatie voor ondernemers ligt ongeveer tweemaal zo hoog als voor consumenten. Dat kan niet in de 'pijplijn' blijven zitten en zal worden verdisconteerd in de prijzen, leidend tot een hogere inflatie of tot negatieve effecten voor de winstgevendheid én investeringsbereidheid van het bedrijfsleven. Terecht is er op gewezen dat we nu zouden moeten investeren in robotisering en andere technieken en in de energietransitie bijvoorbeeld voor de aankoop van emissiearm materiaal. Daarvoor is wel een bepaalde winstgevendheid nodig. Wanneer die verdampt door de ondernemingsinflatie neemt de ruimte daarvoor af. Dit signaal hoort hij ook van zijn leden in de bouwsector.
- De effecten versterken zich, wanneer in verband met de inflatie een oploep in de cao's plaatsvindt. Ook looneisen moeten overigens (deels) worden verdisconteerd.

Andere zorgen, naast oorlog

Corona is nog steeds onder ons, al wordt dit wel gesuggereerd. Het ziekteverzuim is nog steeds aanwezig. De pandemie sluimert nog, wanneer we kijken naar de ontwikkelingen in China. Werkgevers hebben zorgen of Nederland daarop wel goed is voorbereid. Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat ondernemers nog met pijn van vorige rondes kampen. Bedrijven hebben inderdaad een fors compensatiepakket ontvangen, maar bij veel bedrijven hangen de belastingschulden nog om de nek. Wanneer bedrijven die rekening in het najaar moeten gaan betalen, terwijl dan weer een nieuwe coronagolf uitbreekt, worden bedrijven dubbel geraakt.

Daarnaast hebben we uiteraard te maken met de arbeidsmarkttekorten. Moeten de transitie op de arbeidsmarkt vieren? Ja en nee. Wanneer medewerkers uit bijvoorbeeld de infrastructuur minder gaan werken of elders gaan werken en ze straks weer nodig zijn, komen ze niet meer terug.

Hoewel misschien niet sprake is van een situatie waarin nadere overheidsmaatregelen noodzakelijk zijn, moet er rekening mee worden gehouden dat de fors gestegen prijzen voor energie, grondstoffen, halffabricaten doorberekend zullen worden. Wanneer dit niet gebeurt, zal dit sterke negatieve effecten hebben, niet alleen op de winstgevendheid maar ook op de ruimte voor de juist nu noodzakelijke investeringen.

In bijvoorbeeld de infrastructuur wordt gewerkt met een marge van 2 procent. Wanneer er prijsstijgingen van 50-60 procent zijn die niet kunnen worden doorberekend, gaan er bedrijven over de kop. Zelfs de overheid, die opdrachtgever is, is tot nu niet bereid om met de bouw een handelingskader af te spreken om redelijk en billijk met deze prijsstijgingen om te gaan. Dat zal uiteraard tot grote problemen leiden.

Conclusie

Er zijn veel onzekerheden. Het is zaak om verstandig economisch beleid te voeren om deze effecten te dempen. Daarover zijn meer goede gesprekken met het kabinet nodig. Dit is een breder gesprek dan alleen de economische stabilisatoren. Graag wijst hij er daarbij op dat de Europese commissie ruimte biedt voor beleid. Nederland heeft die ruimte nog niet opgepakt. Frankrijk en Duitsland pakken die ruimte wel en geven gericht steun, die door de Europese commissie niet als (verboden) staatssteun wordt aangemerkt.

Ook op dit punt laat hij minder geruststellende woorden horen, dan hij soms in onze omgeving en ook vandaag weer hoort.

Reflectie van werknemerszijde door de heer Van Weegberg

Ook de heer *Van Weegberg* dankt de drie inleiders voor hun verhelderende presentaties.

Ontwikkeling van lonen en prijzen

Het is duidelijk dat een loon-prijsspiraal niet aan de orde is. Van werknemerszijde wordt dit ook herkend. In internationaal perspectief wordt dit overigens ook steeds aangetoond. Voor zover er sprake is van een spiraal is er volgens werknemers sprake van een winst-prijsspiraal. De CPB-cijfers uit maart jl. laten zien dat de winstquote is gestegen. De heer Hasekamp heeft toegelicht dat de huidige situatie niet veel anders is dan toen. De winstquote is hoger doordat bedrijven de energie- en grondstofprijzen wel doorrekenen in hun prijzen maar de lonen niet gelijk mee laten stijgen. Daardoor neemt de winstquote toe. Pleidooi zou moeten zijn dat bedrijven terughoudender zouden moeten omgaan met het verhogen van de prijzen en de loonontwikkeling daarmee meer in balans zouden moeten brengen. Niemand is er uiteraard bij gebaat dat de prijsstijging volledig in de lonen door te berekenen.

Dit neemt niet weg dat we al enorm achterlopen: de AIQ is namelijk gedaald. Mevrouw Blom heeft terecht opgemerkt dat flexwerkers, zzp'ers en zeker ook kleine bedrijven onevenredig hard zijn geraakt.

Dit eerste punt is ook mede een reactie op het 'doemscenario' dat van werkgeverszijde is geschetst.

Ongelijke verdeling inflatie en WML

Terecht is de ongelijke verdeling van de inflatie genoemd. Bepaalde groepen zakken nu door het ijs. Maar dit is al langere tijd het geval. Het gaat hier niet alleen om de stijgende energieprijzen maar ook de boodschappen worden duurder of de inhoud van de verpakking wordt verminderd. Ook voor dit soort effecten moet oog zijn.

Terecht trekt het kabinet de verhoging van het WML naar voren, maar het is "too little too late". Voorkomt dit nu echt dat mensen in armoede terugvallen, voor zover dit overigens al niet aan de orde is.

Versnelling energietransitie

Op dit punt zijn er tal van ontwikkelingen. Zo heeft de EU een plan en een bak geld beschikbaar om onafhankelijk te worden van Russisch gas. Nederland is hier voor een deel van afhankelijk, maar veel minder dan de Oost-Europese landen. Dan is het extra zorgelijk om te zien dat het kabinet een graai doet in het Klimaat- en stikstoffonds met het argument dat wegens de personeelstekorten de plannen toch niet kunnen worden uitgevoerd. Werknemers zijn er niet gerust op of dit gaat bijdragen aan een eerlijke en sociale versnelling van de energietransitie.

Zo blijft de kolencentrale van Onyx Power/Riverstone toch nog een jaar open, ook al zit er een grens aan de productiecapaciteit, zodat ze op die manier meer nadeelcompensatie kunnen krijgen dan de deal van twee maal 12,5 miljoen euro die al op tafel lag. Ook bij de bedrijven is dus niet overal de noodzaak van de energietransitie geland.

Arbeidsmarktcrapte

Hij was blij met het pleidooi van mevrouw Blom dat de krapte zou moeten worden gevierd en vooral een stimulans zou moeten zijn om de mensen die nu aan de kant staan weer aan het werk te helpen en om de productiviteit te verhogen. Recent kwam in het nieuws dat ca. 25 procent van de werkgevers nog altijd zoekt naar de ideale kandidaat. Mensen met bijvoorbeeld een arbeidsbeperking of recent een burn-out hebben gehad of om andere redenen aan de kant blijven staan, zijn bij hen dus niet in vizier. Werknemers roepen werkgevers op hun bedrijven ook voor deze groep open te stellen en te kijken naar wat mensen willen en kunnen.

Ook de vraag van mevrouw Blom wat voor werk we in Nederland eigenlijk wensen, is belangrijk. Hierin moeten keuzes durven worden gemaakt.

Ook werkgevers en werknemers moeten zelf doen wat ze kunnen in cao's. Kilometervergoedingen van 0,08 euro zijn inderdaad niet van deze tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een bedrijf als Schiphol, waar medewerkers ook hun parkeerkosten zelf moeten betalen. Dergelijke situaties kunnen zomaar leiden tot een wilde staking.

In de cao's kunnen afspraken worden gemaakt over een minimaal loon van 14 euro per uur en hij roept werkgevers op dat ook te doen. In cao's kunnen ook afspraken worden gemaakt over behoud van mensen. De heer Verhagen onderstreepte het belang om mensen te behouden. Dat vraagt dat sociale partners met elkaar een stap naar voren zetten in cao's. Dit is een belangrijke opdracht voor sociale partners, maar zeker ook voor werkgevers.

Zo willen mensen in de horeca niet meer terug, omdat ze tevoren helderheid willen over hun werktijden. In een recente rapportage vertelden jonge mensen die tijdens de coronacrisis de horeca hadden verlaten dat ze niet een half uur tevoren willen worden afgebeld voor werk of juist worden opgebeld voor werk, zonder te weten of de werkzaamheden tot 2.00 of 3.00 uur 's nachts duren.

Verdere reflecties, vragen en gedachtewisseling

De *voorzitter* dankt de heren Verhagen en Van Weegberg voor hun reacties, die hij 'flink' noemt.

Graag geeft hij de overige raadsleden de gelegenheid voor hun vragen en reflecties.

De heer *Nijpels* heeft drie korte opmerkingen:

- Is zijn conclusie juist de drie inleiders van mening zijn dat er geen totale herschikking van het kabinetsbeleid op sociaal-economisch terrein nodig is?
- Toegelicht is dat steeds meer mensen onder de armoedegrens komen. Welke gerichte maatregelen kunnen worden ingezet om dat probleem te tackelen?

- Waar mevrouw Blom overigens stelde dat we de herschikking van de arbeidsmarkt zouden moeten vieren, stelde de heer Van Weegberg dat de krapte zou moeten worden gevierd. Spreker begrijpt dat mevrouw Blom in de te nemen maatregelen een rangorde aanbracht, waarbij zij na robotisering, herschikking en beter betalen als laatste de arbeidsmigratie noemde. Recent stelde de minister van SZW geen voorstander te zijn van het aantrekken van buitenlandse werknemers omdat de huisvesting zo slecht is geregeld. Volgens spreker moet tegen 'schandalige' vormen juist hard worden opgetreden en moet de huisvesting worden verbeterd, zodat deze aan fatsoenlijke normen voldoet. Los daarvan zou het debat moeten worden gevoerd of arbeidsmigratie al dan niet een verstandig middel is om de arbeidsmarkttekorten te verkleinen. Dit temeer omdat andere middelen als robotisering en herschikking meer tijd kosten.

De *voorzitter* merkt op dat werkgevers en werknemers tijdens het congres *Arbeidsmigranten Twee jaar na Roemer en dan..?* op 12 mei jl. hebben aangegeven er groot voorstander van te zijn om de misstanden in de huisvesting van arbeidsmigranten aan te pakken. De vraag is of er in de huidige tijd voldoende extra woningen kunnen worden gerealiseerd.

Mevrouw *Blom* reageert op de vragen van de heer *Nijpels*:

- Zij bevestigt dat er op sociaal-economisch gebied op dit moment geen grote herschikking van het kabinetsbeleid moet plaatsvinden.
- Wat moet er dan gebeuren voor de laagste inkomens die door de prijsstijgingen worden geraakt? Dit vraagt creativiteit omdat het niet kan via allerlei algemene maatregelen. Zo suggereerde Diederik Samson iets te gaan doen met de eerste hoeveelheid gas en elektriciteit die huishoudens afnemen. Mensen met een lager inkomen wonen nu eenmaal in kleinere woningen, zodat zij met deze maatregel gerichter zouden worden gesteund. Ook gemeenten zouden maatregelen kunnen nemen. Snelle compensatie is maar voor een klein deel van de mensen nodig en zij kan zich voorstellen dat volgend jaar compensatie zou kunnen plaatsvinden via bijvoorbeeld de huurtoeslag. De toeslag is ook op de laagste inkomensgericht en op die manier kun je hen gericht compenseren. Maatregelen om de benzineaccijnzen te verlagen, zijn zeker niet gewenst. Daarmee wordt het geld aan huishoudens met de hoogste inkomens gegeven: niet alleen in euro's maar procentueel.
- Uiteindelijk gaat het bij de arbeidsmarkttekorten om een combinatie van maatregelen. De vraag is meer in welke volgorde je welk middel inzet. Omdat we allemaal weten hoe moeilijk die 'nationale' middelen zijn, zou arbeidsmigratie de 'last resort' moeten zijn. Het is een snelle mogelijkheid, naast overigens outsourcing. Wanneer het echter een 'first resort' zou zijn, wordt de druk weggenomen om de moeilijke oplossingen ook op te pakken.

De heer *Sleijpen* constateert in meer algemene zin dat de drie inleiders hebben betoogd dat de baseline van de Nederlandse economie stabilisatie vertoont, er neerwaartse risico's zijn voor de groei en opwaartse risico's voor de inflatie. Of die risico's zich voordoen, hangt af van de ontwikkeling van de oorlog in Oekraïne én de toevoer van gas en olie. Mevrouw Blom en de heer Hasekamp zijn ook op dat laatste ingegaan.

Luisterend naar de reacties van werkgevers- en werknemerszijde proeft hij een soortgelijk beeld over de zorgen. Ook de inleiders hebben die uitgesproken omdat ze voor een belangrijk deel samenhangen met de onzekerheden en risico's.

Een vraag van zijn kant, waarop hij niet direct een antwoord heeft. De SER heeft recent een mooi middellange termijnadvies uitgebracht. Ook is het goed dat nu in de raad een discussie over de gevolgen van de oorlog in Oekraïne wordt gevoerd. Die discussies

worden echter ook in de commissie SEA en andere commissies gevoerd. Moet de SER hierover een advies uitbrengen? Deze vraag moeten de geledingen zich de komende weken stellen. Hij realiseert zich hoe ingewikkeld dit zou zijn, maar stelt anderzijds vast dat er de nodige ontwikkelingen zijn en waar de SER een aantal gezamenlijke punten zou kunnen meegeven aan de politiek hij dit niet zou moeten nalaten.

De *voorzitter* laat weten dat over deze laatste reflectie zeker zal worden nagedacht.

De heer *Den Boer* meent dat in de presentatie van de heer Sleijpen sprake was van een stijgende inflatie en een dalende productie. Met andere woorden, stagflatie. Maar de heer Sleijpen stelde dat dit laatste niet het geval was.

De heer *Sleijpen* wijst erop dat het ook afhankelijk is van de definiëring van het begrip stagflatie. In ieder geval moet sprake zijn van negatieve groei en een bepaald inflatieniveau. In algemenere termen gaat het bij stagflatie om een situatie van inderdaad hoge inflatie maar een algehele economische malaise. Het gaat ook vaak gepaard met hoge werkloosheid, zoals de jaren '70 hebben laten zien. Vanuit deze definitie is geen sprake van een stagflatie, zonder overigens te zeggen dat er geen risico op stagflatie is. De drie inleiders hebben immers gewezen op de onzekerheden en risico's van het economische beeld. In ieder geval vormt stagflatie geen onderdeel van zijn baseline-projectie.

De heer *Van den Heuvel* merkt op dat de inflatie op voedsel momenteel 7,2 procent bedraagt. Voor bepaalde productgroepen is sprake van nog hogere prijsstijgingen: voor zuivel, gehakt e.d. tot 18 procent. Dit heeft juist effecten voor de minima. De energie-inflatie voor deze groep krijgt terecht veel aandacht. Maar ook op het gebied van voedsel ligt er een enorme uitdaging. Op dit gebied een transitie op komst. Vraag is hoe die transitie zich verhoudt tot de druk in de keten en de sterk stijgende voedsel-inflatie. Is hierop een korte aanvullende toelichting mogelijk?

De heer *Hasekamp* heeft erop gewezen dat niet alleen de hoge energieprijzen maar juist ook de voedselprijzen mensen met lage inkomens hard raken. In die zin moeten we ons hierover zorgen maken. De stijgende voedselprijzen kwamen ook naar voren in sheet 2 uit de presentatie van de heer Sleijpen, al was de stijging kleiner dan die van de energieprijzen.

De grootste zorg is geopolitiek van aard: welke gevolgen zal de oorlog in Oekraïne hebben voor de voedselsituatie in Afrika?

Mevrouw *Jong* bevestigt dat de effecten vooral terechtkomen bij de laagste inkomens, die vaak al rond of onder de armoedegrens leven. Die groep wordt groter, onder andere door post-Covid. Verwacht mag worden dat ca. 50.000 mensen zich gaan melden bij UWV voor een keuring, met een enorme inkomensval als gevolg. Wanneer er weer een coronacrisis komt, moeten we ervoor hebben gezorgd dat de mensen in de cruciale beroepen goed zijn beschermd. Daartoe roept zij werkgevers nadrukkelijk op. Temeer omdat dit niet goed is gegaan in de eerste crisis en voorkomen moet worden dat dit weer gaat gebeuren.

Binnen de SER wordt gewerkt aan de voorbereiding van een advies over sociaal-economische gezondheidsverschillen. De gezondheidsaspecten van armoede worden ook steeds groter. Ook de maatschappelijke lasten van die gezondheidsverschillen zullen zich in de economie gaan voelen, los van de drama's op individueel niveau. Zij hoopt en verwacht dat de SER snel een eenduidig advies zal kunnen presenteren.

De heer *Van Holstein* merkt in meer algemene zin op dat terecht aandacht is gevraagd voor huishoudens met een laag inkomen. De effecten zijn echter breder en groter dan in

de presentaties naar voren is gebracht en hij wijst er in dat verband op dat met name het besteedbaar inkomen van middengroepen al langere tijd onder druk staat.

Mevrouw *Van de Ven* bevestigt dit laatste.

Veel mensen in haar achterban van zelfstandig ondernemers ervaren de relatief positieve verhalen van de drie inleiders minder positief. Met name leven er grote zorgen over de toekomst. Zo kunnen evenementen weer plaatsvinden, kunnen kappers hun klanten netjes knippen en hebben bruiloftsfotografen weer werk. De agenda voor het najaar en mogelijke opleving van de covidpandemie ziet haar achterban echter somber tegemoet.

Afsluiting gesprek

In verband met het gevorderde tijdstip rondt de *voorzitter* de inhoudelijke gedachtewisseling af. Hij merkt dat nog veel leden het gesprek hadden willen voortzetten. Nader bekeken zal worden in welke vorm het verdere gesprek zou kunnen plaatsvinden.

In ieder geval zal het gesprek worden voortgezet in verschillende SER-commissies. Zo komt de commissie SEA begin juli bijeen om de laatste vooruitzichten en ramingen te bespreken van DNB. Het CPB zal dan een aantal scenario's voor de middellange termijn voor de inflatieontwikkelingen presenteren.

De voorzitter gaat ervan uit dat kwesties als de energieafhankelijkheid, de gevolgen voor de globalisering en de wereldhandel, de voedselzekerheid en zeker ook de voedselsituatie elders in de wereld ook in de commissies Europa en Duo aan de orde zal komen.

Nogmaals dankt hij de drie inleiders voor hun presentaties en bijdrage aan de discussie. Het viel hem op dat de inleiders en werknemers 'het feest van de werkgelegenheid' vierden en dat werkgevers een somberder kijk hadden. Mooi is dat we met elkaar feiten en zorgen hebben gedeeld. Partijen kunnen die goed gebruiken voor alle gesprekken die zij op centraal en decentraal niveau met elkaar hebben te voeren.

4. Rondvraag en sluiting

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

De vergadering wordt om ca. 12.00 uur beëindigd.

Na afloop van de vergadering vindt een netwerklunch plaats.